

Η γλώσσα των Περιβαλλοντικών κειμένων: Η κριτική επίγνωση της γλώσσας στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Αναστασία Γ. Στάμου¹ και Στέφανος Παρασκευόπουλος²

¹ Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

² Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Οι πρώτες έρευνες της κοινωνιογλωσσολογίας (π.χ. οι έρευνες για την ποικιλότητα στην προφορά από τον Labov, 1972) αντιμετώπιζαν το φαινόμενο της γλωσσικής ποικιλότητας ως αποτέλεσμα της κοινωνικής θέσης, του φύλου, της ηλικίας του ομιλητή ή της περίπτωσης επικοινωνίας (επίσημη, ανεπίσημη), δηλαδή ότι ο ομιλητής χρησιμοποιεί μια συγκεκριμένη προφορά χ επειδή ανήκει σε μια δεδομένη κοινωνική τάξη ψ. Με άλλα λόγια, η παραδοσιακή κοινωνιογλωσσολογία θεωρούσε ότι η γλώσσα καθορίζεται από την κοινωνία, αποτελώντας τον καθρέφτη της (κοινωνικός ντετερμινισμός).

Αντίθετα, οι σύγχρονες θεωρίες της κοινωνικής γλωσσολογίας, όπως αυτή της κριτικής ανάλυσης λόγου (Fairclough 1995, Van Dijk 1993), υποστηρίζουν ότι η γλώσσα βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την κοινωνία, δηλαδή ότι τα γλωσσικά δεδομένα αλληλεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν με τα κοινωνικά δεδομένα. Έτσι, η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως μορφή κοινωνικής πρακτικής, που επηρεάζεται και επηρεάζει την κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, ανεξάρτητα με το ποιο είναι το καθοριστικό στοιχείο στη σχέση γλώσσας-κοινωνίας κάθε φορά, η γλώσσα έχει τελικά ενεργητικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας. Έτσι, όταν επηρεάζεται από την κοινωνία αναπαράγει και παγιώνει τις κοινωνικές δομές, ενώ όταν επηρεάζει την κοινωνία παράγει και μετασχηματίζει τις κοινωνικές δομές.

Πιο συγκεκριμένα, η γλώσσα θεωρείται ένα δίκτυο επιλογών από το οποίο οι παραγωγοί κειμένων κάνουν επιλογές. Οι επιλογές αυτές δεν είναι τυχαίες αλλά ιδεολογικά καθορισμένες, οικοδομώντας διαφορετικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας. Έτσι, το νόημα διαμορφώνεται από τις επιλογές που γίνονται ή δεν γίνονται κάθε φορά από τους χρήστες της γλώσσας. Παραδείγματος χάρη, αν θέλουμε να αναφερθούμε στο τι έκαναν οι Αμερικανοί στο Ιράκ, μπορούμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε διάφορες λέξεις (π.χ. «πόλεμος», «εισβολή», «απελευθέρωση»), καθεμία εκ των οποίων παρέχει διαφορετικές, ακόμη και αντικρουόμενες ερμηνείες του ίδιου γεγονότος. Τις δυνατότητες που μας προσφέρει η γλώσσα να κατασκευάζουμε διαφορετικές εκδοχές του κόσμου τις γνωρίζουμε και τις αξιοποιούμε αυτόματα και αντανακλαστικά, ως αποτέλεσμα της συμμετοχής μας σε μια συγκεκριμένη γλωσσική κοινότητα. Είναι μέρος της λεγόμενης «επικοινωνιακής ικανότητας» (communicative competence: Hymes, 1974) που έχουμε ως χρήστες μιας γλώσσας. Έτσι, ακόμη και ένα μικρό παιδί γνωρίζει πώς να μεταφέρει μέσω της γλώσσας μια ζημιά που προκάλεσε, πώς δηλαδή να χειριστεί επικοινωνιακά την κατάσταση, ώστε να έχει τις λιγότερες δυνατές συνέπειες (π.χ. επιλέγει να πει «η καρέκλα έσπασε» αντί του «έσπασα την καρέκλα»).

Η συνειδητοποίηση των επιλογών που κάθε φορά μας προσφέρει η γλώσσα, καθώς και των εικόνων για την πραγματικότητα που οικοδομούν αυτές οι επιλογές ονομάζεται «κριτική επίγνωση της γλώσσας» (critical language awareness: Fairclough, 1992). Μέσω της κριτικής επίγνωσης της γλώσσας, συνειδητοποιούμε τις επικοινωνιακές στρατηγικές που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως παραγωγοί και καταναλωτές κειμένων και γινόμαστε κριτικοί χρήστες της γλώσσας. Με αυτό τον τρόπο, εγκαθιδρυμένες εκδοχές της πραγματικότητας, που αποτελούν «κοινή λογική», κλονίζονται και αμφισβητούνται.

Στο παρόν άρθρο, επιχειρούμε να δείξουμε πώς η κριτική επίγνωση της γλώσσας που χρησιμοποιείται για το περιβάλλον, δηλαδή η γνώση των γλωσσικών επιλογών που προσφέρονται στα περιβαλλοντικά κείμενα και των εικόνων για τον φυσικό κόσμο που αυτές οι επιλογές κατασκευάζουν, μπορεί να οδηγήσει στην κριτική παραγωγή και κατανάλωση των περιβαλλοντικών μηνυμάτων. Με αυτό τον τρόπο, η κριτική επίγνωση της γλώσσας μπορεί να συμβάλει στην περιβαλλοντική επίγνωση και ευαισθητοποίηση.

01 ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ

Οι επιλογές που παρέχονται από τη γλώσσα στο συντακτικό επίπεδο είναι περισ-

σότερο λανθάνουσες και περνάνε συνήθως πιο απαρατήρητες όσον αφορά τις οπτικές του κόσμου που μπορούν να κατασκευάσουν σε σχέση με τις αντίστοιχες στο λεξιλογικό επίπεδο (π.χ. αν ένας φυσικός πόρος χαρακτηρίζεται «υπέροχο θέαμα» ή «σπάνιο οικοσύστημα»: Stamou, Paraskevoudou, 2004). Γι' αυτό, και τίθεται μεγαλύτερη η ανάγκη να υποβληθούν σε μια διαδικασία κριτικής επίγνωσης.

Η σύνταξη, δηλαδή ποιος ή τι τοποθετείται σε θέση υποκειμένου σε μια πρόταση, αναπαριστά την αιτιότητα ενός γεγονότος, δηλαδή καθορίζει ποιος παρουσιάζεται ως υπεύθυνος ή «δράστης» (agent) για μια πράξη, δηλαδή «ποιος κάνει τι σε ποιον». Παραδείγματος χάρη, σε μια πράξη βίας μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας, ο συντάκτης του ρεπορτάζ στην εφημερίδα μπορεί να διατυπώσει τη φράση του συντακτικά, και επομένως να θέσει την πραγματικότητα, είτε με το να πει «δυνάμεις των ΜΑΤ χτύπησαν διαδηλωτές», οπότε η ευθύνη για τη βία αποδίδεται στην αστυνομία ως υποκείμενο της πρότασης, ή να πει «διαδηλωτές χτύπησαν δυνάμεις των ΜΑΤ», οπότε και η ευθύνη για τη βία αποδίδεται στους διαδηλωτές ως υποκείμενο της πρότασης.

Επιπλέον, οι συντακτικές επιλογές έχουν τη δυνατότητα να δώσουν έμφαση ή να μετριάσουν το ρόλο του δράστη (π.χ. Trew, 1979, Fowler, 1991), επιτρέποντας την κατασκευή μιας «κλίμακας αιτιότητας» (causality scale: Stamou, 2001). Συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη τις συντακτικές επιλογές που χρησιμοποιούνται για τη δόμηση μιας πράξης, δηλαδή τη χρήση μεταβατικών-αμετάβατων ρημάτων, ενεργητικής-παθητικής σύνταξης, επιλογή ουσιαστικού-ρήματος, και τις συνέπειες που αυτές οι επιλογές έχουν στο βαθμό με τον οποίο ενοχοποιείται ο δράστης για την πράξη του, μπορούμε να τις τοποθετήσουμε στην κλίμακα αιτιότητας. Η κλίμακα αυτή ξεκινά από συντακτικές επιλογές που αποδίδουν τον μέγιστο βαθμό αιτιότητας, δίνοντας έμφαση στο δράστη μιας πράξης, και καταλήγει σε συντακτικές επιλογές που δεν αποδίδουν καμία ευθύνη για την πράξη, απαλείφοντας τελείως τον δράστη της. Έστω ότι θέλουμε να μιλήσουμε για την καταστροφική δράση του μαζικού τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον. Οι δυνατότητες που μας παρέχει η σύνταξη και ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η τοποθέτηση των αντίστοιχων προτάσεων στην κλίμακα αιτιότητας είναι ο εξής:

Κλίμακα αιτιότητας

1. Έμφαση του δράστη

Ο μαζικός τουρισμός καταστρέφει το φυσικό περιβάλλον

2. Μετριασμός του δράστη

- α) Το φυσικό περιβάλλον καταστρέφεται από τον μαζικό τουρισμό
- β) Η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος από τον μαζικό τουρισμό είναι δεδομένη

3. Απαλοιφή του δράστη

- α) Το φυσικό περιβάλλον καταστρέφεται
- β) Η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος είναι δεδομένη

4. Απαλοιφή οποιουδήποτε δράστη

- α) Το φυσικό περιβάλλον πεθαίνει
- β) Ο θάνατος του φυσικού περιβάλλοντος είναι δεδομένος

Η έμφαση του δράστη («μαζικός τουρισμός») (1) πραγματοποιείται με τη χρήση ενός μεταβατικού ρήματος σε ενεργητική σύνταξη («καταστρέφει»), που τοποθετεί τον δράστη της πράξης στην αρχή της πρότασης. Η αρχή μιας πρότασης έχει εμφατική λειτουργία γιατί αποτελεί το «θέμα» της πρότασης (theme), δηλαδή το σημείο αναφοράς της πρότασης, ενώ αυτό που έπεται του θέματος παίζει δευτερεύοντα ρόλο, γιατί αποτελεί το «σχόλιο» (rheme), δηλαδή κάποια επιπλέον πληροφορία για το θέμα της πρότασης (Halliday, 1994).

Ο μετριασμός του δράστη (2) έχει δυο εκδοχές: την α, όπου η πράξη εκφράζεται με ρήμα, και τη β, όπου η πράξη εκφράζεται με ουσιαστικό. Η εκδοχή α αμβλύνει το ρόλο του δράστη με τη χρήση ενός μεταβατικού ρήματος σε παθητική σύνταξη («καταστρέφεται»), που τοποθετεί τον δράστη της πράξης στο τέλος της πρότασης, δηλαδή σε θέση σχόλιου. Η εκδοχή β απαλύνει το ρόλο του δράστη με τη χρήση ενός ουσιαστικού έναντι ενός ρήματος («καταστροφή»). Σύμφωνα με τους Hodge & Kress (1993), αλλάζοντας γραμματική κατηγορία (από ρήμα σε ουσιαστικό) για την αναπαράσταση μιας πράξης, αλλάζει και η ποιότητα της πράξης, η οποία χάνει τη δυναμικότητα της και γίνεται πιο στατική, δηλαδή από δραστηριότητα μετατρέπεται σε πράγμα. Αυτό συμβαίνει γιατί, αφ' ενός, τα ρήματα είναι που συνήθως εκφράζουν πράξεις. Αντίθετα, τα ουσιαστικά εκφράζουν κατά κανόνα πράγματα. Αφ' ετέρου, τα ουσιαστικά, σε αντίθεση με τα ρήματα, δεν δέχονται προσδιορισμούς του χρόνου. Έτσι, μια πράξη που εκφράζεται με ουσιαστικό είναι άχρονη, εκτός αν υπάρξουν άλλοι χρονικοί ενδείκτες στην πρόταση (π.χ. χρονικά επιρρήματα). Επίσης, η μετατροπή μιας πράξης από ρήμα σε ουσιαστικό κάνει την πράξη να περνά συχνά απαρατήρητη σε μια πρόταση, να

είναι πιο δύσκολα αντιληπτή. Όλα αυτά προσδίδουν αδιαφάνεια στην παρουσίαση της πράξης, καθώς και συσκότιση του δράστη της.

Η απαλοιφή του δράστη (3) διαφέρει από το μετριασμό του δράστη (2) στο ότι δεν αναφέρεται ο υπεύθυνος της πράξης. Η διαγραφή του δράστη επιτρέπεται γραμματικά τόσο με την παθητική σύνταξη του ρήματος (α), όσο και με τη χρήση ουσιαστικού (β).

Η απαλοιφή οποιουδήποτε δράστη (4) είναι ένα βήμα παραπέρα προς τη συσκότιση του δράστη. Σε αντίθεση με το (3), όπου παρ' όλο που ο δράστης έχει διαγραφεί, έχει αφήσει τα ίχνη του (μεταβατικό ρήμα/ουσιαστικό) και αναζητείται, στο (4), η χρήση αμετάβατου ρήματος (α) ή ουσιαστικού (β) αποτρέπει την αναζήτηση οποιουδήποτε δράστη, αφού παρουσιάζει την πράξη σαν ένα συμβάν που προκύπτει από μόνο του, χωρίς την εξωτερική δράση κάποιου.

Εστιάζοντας στις συντακτικές επιλογές που χρησιμοποιούνται στα περιβαλλοντικά κείμενα, θα εξετάσουμε πώς η γλώσσα πραγματεύεται και αποδίδει ευθύνες για πράξεις που γίνονται προς το περιβάλλον. Η αιτιότητα των πράξεων προς το περιβάλλον βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των περιβαλλοντικών κειμένων.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Η γλώσσα που χρησιμοποιούμε για να μιλήσουμε και να γράψουμε για το περιβάλλον, δηλαδή ο οικολογικός λόγος, συνδυάζει δυο μορφές ρητορικής, μιας «ουμανιστικής» (humanities rhetoric) και μιας «επιστημονικής» (scientific rhetoric) (Veel, 1998). Συγκεκριμένα, ο οικολογικός λόγος επιχειρεί να αποδώσει ευθύνες στον άνθρωπο για το περιβάλλον και να τον κινητοποιήσει για περιβαλλοντική δράση (ουμανιστική ρητορική), στηρίζοντας μεγάλο μέρος της επιχειρηματολογίας του σε επιστημονικά δεδομένα (επιστημονική ρητορική). Οι δυο μορφές ρητορικής οικοδομούν αντικρουόμενες οπτικές για τον φυσικό κόσμο, και επομένως χρησιμοποιούν αντιτιθέμενες συντακτικές επιλογές.

Η ουμανιστική ρητορική, θέλοντας να αποδώσει ευθύνες, να ευαισθητοποιήσει και να πυροδοτήσει δράση για το περιβάλλον, το αναπαριστά ως μια δομή που σχετίζεται απόλυτα με την ανθρώπινη παρέμβαση. Αυτό σημαίνει ότι χρησιμοποιεί συντακτικές επιλογές που αναγνωρίζουν και τονίζουν τον ανθρώπινο δράστη προς το περιβάλλον (μεταβατικά ρήματα σε ενεργητική σύνταξη: π.χ. «λαθροκυνηγοί σκοπεύουν τα προστατευόμενα θηράματα») (Veel, 1998).

Αντίθετα, η επιστημονική ρητορική χρησιμοποιεί μια θετικιστική και νευτώνεια

οπτική για τον φυσικό κόσμο. Αυτή η οπτική περιγράφει τις διεργασίες του φυσικού κόσμου ως συμβάντα που είναι ανεξάρτητα από την ανθρώπινη παρέμβαση, αναπαριστώντας τον ως κάτι «εκεί έξω», που οι επιστήμονες απλώς παρατηρούν και καταγράφουν. Έτσι, η επιστημονική ρητορική συνεπάγεται συντακτικές επιλογές οι οποίες απαλείφουν κάθε εξωτερική (εκτός της φύσης) δράση (αμετάβατα ρήματα: π.χ. «στα ρηχά σημεία της λίμνης βρίσκουν τροφή και ξεκουράζονται οι ερωδιοί»), ή, όπου υπάρχει, τη συσκοτίζουν (μεταβατικά ρήματα σε παθητική σύνταξη: π.χ. «έχουν καταγραφεί πάνω από 300 είδη πουλιών») (Halliday, 1993). Επίσης, η επιστημονική ρητορική χρησιμοποιεί ουσιαστικά αντί για ρήματα (π.χ. «ρύπανση» αντί «ρυπαίνω»), τα οποία είναι κατάλληλα για ταξινομήσεις και γενικεύσεις, δηλαδή για τη διατύπωση της αφαιρετικής σκέψης (Halliday, Martin, 1993). Ταυτόχρονα, όπως είδαμε, οι ουσιαστικοποιήσεις των πράξεων συσκοτίζουν τον δράστη. Η υιοθέτηση μιας θετικιστικής οπτικής από την επιστημονική ρητορική είναι απαραίτητη, εφόσον αποτελεί «ρητορική», δηλαδή εφόσον αφορά έναν «αναπλασιωμένο» λόγο (recntextualized: Bernstein, 1990), που μεταφέρεται από το πρωτογενές πλαίσιο παραγωγής της γνώσης (επιστήμη) στο δευτερογενές πλαίσιο αναπαραγωγής της (ΜΜΕ, ακτιβισμός, εκπαίδευση). Έτσι, η εικόνα της επιστήμης ως αντικειμενική και απόλυτα αληθινή περιγραφή του πώς λειτουργεί η φύση και ο κόσμος προσδίδει εμπιστοσύνη στα επιστημονικά δεδομένα, ότι δηλαδή μπορούν λύσουν τα προβλήματα μας (Knain, 2001).

Έτσι, ο οικολογικός λόγος εμφανίζεται αντιφατικός. Από τη μια πλευρά, προσαθεί να τονίσει την ανθρώπινη δράση, ώστε να πυροδοτήσει την ανάληψη ευθυνών για το περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά, τα περιβαλλοντικά ζητήματα ορίζονται στη βάση της επιστημονικής ρητορικής, και έτσι αναπαρίστανται με συντακτικές επιλογές που απαλείφουν το ρόλο του ανθρώπου στο περιβάλλον (π.χ. «εξαφάνιση των ειδών»).

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

Με σκοπό να οδηγήσουμε τους δασκάλους που παρακολουθούσαν το μάθημα «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», στο πλαίσιο του προγράμματος της εξομοίωσης (Δεκέμβριος 2003-2005), στην κριτική επίγνωση της γλώσσας, αναλύαμε μαζί τους δυο κείμενα από τα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού για τη διδασκαλία των φυσικών επιστημών. Και τα δυο κείμενα αναφέρονται σε περιβαλλοντικά προβλήματα αλλά χρησιμοποιούν διαφορετικές μορφές ρητορικής.

Το κείμενο 1, με τίτλο «Όταν σπάει η αλυσίδα» (σ. 34-35), προέρχεται από το βιβλίο της Δ τάξης *Εμείς και ο κόσμος* και είναι γραμμένο στις αρχές της δεκαετίας του '80. Αντλεί από την επιστημονική ρητορική και απαλείφει την ανθρώπινη δράση στο φυσικό περιβάλλον, χρησιμοποιώντας πολλές ουσιαστικοποιήσεις, αμετάβατα ρήματα και ουσιαστικά, καθώς και μεταβατικά ρήματα σε παθητική σύνταξη (εμφανίζονται με έντονους χαρακτήρες).

Κείμενο 1

Όταν σπάει η αλυσίδα

Πολλές φορές η **ισορροπία** στη φύση **κινδυνεύει** από διάφορες αιτίες και πιο πολύ από τις ενέργειες του ανθρώπου. Τι μπορεί να **συμβεί** τότε; Σ' αυτήν την περιοχή φυτά, κουνούπια και πουλιά **συμβιώνουν** και **ας αλληλοτρώγονται**. Η φυσική **ισορροπία διατηρείται**. Μπορείτε να εξηγήσετε γιατί; Αν όμως τα πουλιά **εξαφανιστούν**, τι θα **συμβεί**; **Θα διατηρηθεί η ισορροπία**; Ποιοι **κίνδυνοι εμφανίζονται** για τον άνθρωπο; Και στη μικρή αυτή λίμνη έχουμε μια φυσική **ισορροπία**: φύκια, μικρά και μεγάλα ψάρια, αλλά και ψαράδες **συμβιώνουν** χωρίς να **καταστρέφεται** η φυσική **ισορροπία**. Πώς γίνεται αυτό; Εδώ η φυσική **ισορροπία καταστράφηκε**. Από ποια αιτία; Ποιοι **κίνδυνοι εμφανίστηκαν** τώρα; Από ποιες άλλες αιτίες μπορούσε να **καταστραφεί** η ίδια **ισορροπία**; Από πολλές δραστηριότητες του ανθρώπου μπορεί να **διαταραχτεί** η **ισορροπία** στη φύση. Μια τέτοια περίπτωση είναι η λίμνη της Βιστωνίδας. Η λίμνη Βιστωνίδα **αντιμετωπίζει** σήμερα μια σειρά από **προβλήματα** που συνεχώς **επιδεινώνονται**. Η κυριότερη κατηγορία αυτών των **προβλημάτων** είναι η **ρύπανση** της λίμνης από τα αστικά και βιομηχανικά λύματα καθώς και από τα φυτοφάρμακα που **καταλήγουν** σ' αυτήν. Ο ποταμός Κόσυνθος είναι η κυριότερη οδός μεταφοράς ρυπαντών γιατί:

1. Σε αυτόν **εκβάλλουν** απ' ευθείας τα λύματα του αποχετευτικού δικτύου της πόλης της Ξάνθης χωρίς καμία **επεξεργασία**

2. Σε ρέμα που **καταλήγει** σ' αυτήν **χύνονται** τα λύματα των κοινοτήτων που βρίσκονται κατά μέρος της κοίτης του

3. Σ' αυτόν **καταλήγουν** τα απόβλητα των ρυπογόνων βιομηχανιών

4. Ο ίδιος ο ποταμός μεταφέρει στη λίμνη το μεγαλύτερο μέρος των φυτοφαρμάκων που προέρχονται από τις γεωργικές **καλλιέργειες**

Ο **κίνδυνος καταστροφής** της λίμνης φαίνεται καθαρά στην **ιχθυοπαραγωγή** που, όπως φαίνεται στον πίνακα, **μειώθηκε** σημαντικά.

Τι ακριβώς **κινδυνεύει** στη λίμνη και από ποιες αιτίες;

Πώς φαίνεται αυτό από τα στοιχεία της έρευνας που έχουμε;

Τι θα συμβεί αν συνεχιστεί αυτή η **κατάσταση**;

Ποια μέτρα προτείνετε;

Να αναφέρετε παρόμοια παραδείγματα από την περιοχή σας ή από άλλα μέρη που ξέρετε.

Το κείμενο 2, αντίθετα, με τίτλο «Η ρύπανση του περιβάλλοντος» (σ. 152-153), προέρχεται από το βιβλίο της Ε τάξης *Ερευνώ και ανακαλύπτω* και είναι γραμμένο στα τέλη της δεκαετίας του '90. Αντλεί από την ουμανιστική ρητορική, και έτσι αναγνωρίζει και τονίζει συχνά τον δράστη των πράξεων προς το περιβάλλον, χρησιμοποιώντας μεταβατικά ρήματα σε ενεργητική σύνταξη (εμφανίζονται με έντονους χαρακτήρες). Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι πρόκειται για ένα πιο πρόσφατο κείμενο, γραμμένο και απευθυνόμενο σε περιβαλλοντικά πιο ευαισθητοποιημένους αναγνώστες. Και πάλι, ωστόσο, η αιτιότητα προς το περιβάλλον συσκοτίζεται, εφόσον χρησιμοποιούνται μετωνυμικοί (π.χ. «τα καυσαέρια των αυτοκινήτων και των εργοστασίων ρυπαίνουν τον αέρα, ενώ τα απόβλητα των σπιτιών και της βιομηχανίας ρυπαίνουν το νερό») και γενικευτικοί (π.χ. «όταν πετάμε τα σκουπίδια στο δρόμο, στην παραλία ή στην εξοχή, δημιουργούμε παντού γύρω μας μικρούς σκουπιδότοπους») δράστες ως υποκείμενα των μεταβατικών ρημάτων. Σύμφωνα με τον Fairclough (1989), η χρήση άψυχων αντί έμψυχων δραστών μέσω της μετωνυμίας μετριάζει την απόδοση αιτιότητας για μια πράξη. Από την άλλη πλευρά, η Schleppegrell (1997) υποστηρίζει ότι η χρήση γενικευτικών και ασαφών δραστών, όπως «ο άνθρωπος» και «όλοι μας», είναι μια πολύ συχνή γλωσσική πρακτική που χρησιμοποιείται στα περιβαλλοντικά κείμενα, η οποία διαχέει την ευθύνη για το περιβάλλον, θεωρώντας ότι εμείς έχουμε προκαλέσει τα περιβαλλοντικά προβλήματα, και έτσι πρέπει να αλλάξουμε τη συμπεριφορά μας σε ατομικό επίπεδο για να τα επιλύσουμε. Με αυτόν τον τρόπο, αγνοούμε το γεγονός ότι αυτά τα προβλήματα κυρίως αφορούν την εμπλοκή θεσμικών παρά ατομικών δραστών.

Κείμενο 2

Η ρύπανση του περιβάλλοντος

Το περιβάλλον είναι ο χώρος γύρω μας, ο αέρας στην ατμόσφαιρα, το νερό στις λίμνες, στα ποτάμια και στη θάλασσα, το έδαφος που **πατάμε**. Πολλές δραστηριότητες μας **ρυπαίνουν** το περιβάλλον. Τα καυσαέρια των αυτοκινήτων και των εργοστασίων **ρυπαίνουν** τον αέρα, ενώ τα απόβλητα των σπιτιών και της βιομηχανίας **ρυπαίνουν** το νερό. Σημαντική ρύπανση του περιβάλλοντος **προκαλούν** και τα σκουπίδια. Στην καθημερινή μας ζωή **χρησιμοποιούμε** πολλά αντικείμενα, που είναι κατασκευασμένα από διάφορα υλικά. Όταν παλιώνουν και δεν μας είναι

πια χρήσιμα τα πετάμε στον κάδο των σκουπιδιών. Στον κάδο των σκουπιδιών καταλήγουν επίσης υπολείμματα τροφών, χαρτιά, πλαστικές σακούλες, καθώς και άλλα υλικά πιο επικίνδυνα για το περιβάλλον, όπως μπαταρίες, μπογιές, φάρμακα. Τα περισσότερα προϊόντα καθημερινής χρήσης που **αγοράζουμε** είναι συσκευασμένα. Τα πιο συνηθισμένα υλικά συσκευασίας είναι το χαρτί, το γυαλί, το πλαστικό και το μέταλλο. Τα υλικά συσκευασίας αποτελούν μεγάλο μέρος των σκουπιδιών. Τα σκουπίδια συγκεντρώνονται από τις υπηρεσίες του δήμου ή της κοινότητας και καταλήγουν σε ειδικούς χώρους, τις χωματερές, όπου σιγά σιγά διαλύονται. Η διαδικασία όμως αυτή διαρκεί πολλά χρόνια. Καθώς τα σκουπίδια διαλύονται, δημιουργούνται αέριες, υγρές και στερεές ουσίες, που **ρυπαίνουν** τον αέρα, το έδαφος και τα υπόγεια νερά. Όταν πετάμε τα άχρηστα αντικείμενα στους κάδους των σκουπιδιών, αυτά καταλήγουν στις χωματερές. Έτσι, το πρόβλημα της ρύπανσης που προκαλούν περιορίζεται στις περιοχές αυτές. Όταν όμως πετάμε τα σκουπίδια στο δρόμο, στην παραλία ή στην εξοχή, **δημιουργούμε** παντού γύρω μας μικρούς σκουπιδότοπους, που **ρυπαίνουν** το χώρο στον οποίο ζούμε.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία, επιχειρήσαμε να δείξουμε πώς η κριτική επίγνωση της γλώσσας των περιβαλλοντικών κειμένων μπορεί να οδηγήσει στην περιβαλλοντική επίγνωση και ευαισθητοποίηση. Κάνοντας φανερές τις γλωσσικές επιλογές που χρησιμοποιούνται στα περιβαλλοντικά κείμενα, καθώς και τις συνέπειες που αυτές έχουν για την αναπαράσταση του φυσικού περιβάλλοντος και το ρόλο του ανθρώπου σε αυτό, μπορούμε να ξεσκεπάσουμε τους πραγματικούς δράστες που κρύβονται πίσω από τις ουσιαστικοποιήσεις, τα αμετάβατα ρήματα και ουσιαστικά, τα μεταβατικά ρήματα σε παθητική σύνταξη (επιστημονική ρητορική), καθώς και τους πραγματικούς δράστες που διαχέονται με τη χρήση μετωνυμικών και γενικευτικών δραστών ως υποκείμενα των μεταβατικών ρημάτων σε ενεργητική σύνταξη (ουμανιστική ρητορική). Η οικοδόμηση μιας «πράσινης γραμματικής» (green grammar: Schleppegrell, 1997), μιας γραμματικής δηλαδή που αναπαριστά τις πραγματικές σχέσεις που υπάρχουν στον φυσικό κόσμο και ξεσκεπάζει τις πραγματικές δυνάμεις που συμβάλουν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση, μπορεί να μας οδηγήσει σε μια πιο αποτελεσματική αξιολόγηση των δραστών που βλέπουν το περιβάλλον. Ταυτόχρονα, μια τέτοια διαδικασία μας κάνει πιο κριτικούς καταναλωτές του οικολογικού λόγου, ώστε να αντιστεκόμαστε σε κείμενα που χρησιμοποιούν περιβαλλοντικά μη φιλικές γραμματικές.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bernstein, B. (1990), *Class, code and control*, vol. 4, London: Routledge & Kegan Paul.
- Fairclough, N. (1989), *Language and power*, London: Longman.
- Fairclough, N. (1995), *Critical Discourse Analysis: The Critical study of language*, London: Longman.
- Fairclough, N. (ed.) (1992), *Critical language awareness*, Harlow: Longman.
- Fowler, R. (1991), *Language in the news: Discourse and ideology in the press*, London: Routledge.
- Halliday, M.A.K. (1993), "On the language of physical science", στο M.A.K. Halliday, J.R. Martin (eds), *Writing science: Literacy and discursive power*, London: The Falmer Press, σ. 54-68.
- Halliday, M.A.K. (21994), *An introduction to functional grammar*, London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K., Martin, J.R. (1993) (eds). *Writing science: Literacy and discursive power*, London: The Falmer Press.
- Hodge, R., Kress, G. (21993), *Language as ideology*, London: Routledge.
- Hymes, D.A. (1974), *Foundation in sociolinguistics: An ethnographic approach*, Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Knain, E. (2001), "Ideologies in school science textbooks", *International Journal of Science Education*, 23(3), σ. 319-329.
- Labov, W. (1972), *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schleppegrell, M.J. (1997), "What makes a grammar green?", *Journal of Pragmatics*, 28, σ. 245-248.
- Stamou, A.G. (2001), "The representation of non-protesters in a student and teacher protest: A Critical Discourse Analysis of news reporting in a Greek newspaper", *Discourse & Society*, 12(5), σ. 653-680.
- Stamou, A.G., Paraskevopoulos, S. (2004), "Images of nature by tourism and environmentalist discourses in visitors' books: A Critical Discourse Analysis of ecotourism", *Discourse & Society*, 15(1), σ. 131-155.
- Trew, T. (1979), "Theory and ideology at work", στο Fowler, R., Hodge, R., Kress, G., Trew, T., *Language and control*, London: Routledge & Kegan Paul, σ. 94-116.

Van Dijk, T.A. (1993), "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse & Society*, 4(2), σ. 249-283.

Veel, R. (1998), "The greening of school science: Ecogenesis in secondary classrooms", στο J.R. Martin, R. Veel (eds), *Reading science: Critical and functional perspectives on discourses of science*, London: Routledge, σ. 114-151.

THE LANGUAGE OF ENVIRONMENTAL TEXTS: THE CRITICAL KNOWLEDGE OF LANGUAGE IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

Anastasia Stamou¹ and Stefanos Paraskevopoulos²

¹ *Department of Pre-School Education, University of Western Macedonia*

¹ *Department of Special Needs Education, University of Thessaly*

Language does not reflect an objective reality, but, depending on the way it is used (e.g. what words are employed to characterize an event), it constructs different views of the world. Awareness of the 'power' of language is called 'critical language awareness'. The present paper demonstrates how the critical language awareness of environmental issues, that is, the knowledge of what linguistic selections are possible in environmental texts, and what images of the natural world such selections build, leads to a critical production and consumption of environmental messages. In this way, critical language awareness contributes to environmental awareness. In this paper, we focus on syntax, which is a latent, and thus a generally unnoticed linguistic medium through which reality is shaped. Examples for illustration are drawn from the Greek primary school textbooks for the teaching of natural sciences, which we also employ in the context of environmental education seminars for primary school teachers.

